

Psihologia copilului

Un GPS pentru navigarea dezvoltării
până la vârsta adultă

María Victoria del Barrio

Traducere din limba spaniolă
de Diana Cosma

Cuprins

Introducere	7
Interpretarea biologică	15
Perspectiva ambientală	18
 Dezvoltarea fizică	 25
Dezvoltarea cerebrală	25
Maturizarea corporală	29
Alimentația	30
Somnul	36
 Emoțiile din copilărie	 43
Emoțiile primare	48
Emoțiile secundare	59
Dezechilibrul emoțional	64
 Dezvoltarea personalității	 67
Temperamentul	69
Diverse teorii ale dimensiunilor personalității	71

Alte elemente ale personalității	76
Timiditatea	77
Imaginea de sine	78
Reziliența	81
Dezvoltarea sexualității în copilărie	83

Inteligența	91
Achiziția limbajului	92
Evoluția inteligenței	94
Stadiul senzorio-motor (până la doi ani)	97
Stadiul preoperațional (de la trei la șase ani)	99
Stadiul operațiilor concrete (de la șapte la doisprezece ani)	101
Stadiul operațiilor formale (de la treisprezece la optsprezece ani)	102
Întârzierea mintală	103
Supradotarea	105

Familia	109
Funcția familiei	110
Stilurile parentale	113
Încheierea creșterii	118
Relațiile dintre părinți și copii	121
Relațiile fraterne	123
Rolul bunicilor	125
Divorțul	127

Școala	131
Elemente personale în învățarea școlară	132
Atenția	133
Imitația	133
Motivația	134
Dinamica școlară	135
Probleme care afectează performanța copilului	137

Bibliografie	143
---------------------	-----

Introducere

Există multe elemente care intervin în dezvoltarea vieții unei persoane. În copilărie, pot apărea diverse obstacole în calea dezvoltării. Să ne uităm la unul dintre ele prin intermediul unui caz real – cu unele date schimbate, printre care numele, pentru a face imposibilă identificarea. Carlos este un băiat de patru ani și are o soră mai mică. Face parte dintr-o familie din clasa medie superioară. Tatăl și mama au profesii liberale, cu exigențe profesionale ridicate, cu program neregulat și călătorii frecvente.

Au o bună condiție socială. Copiii sunt școlarizați într-un centru recunoscut nereligios. Nu există niciun fel de dificultate în școlarizare, nici intelectuală, nici comportamentală.

Băiatul este foarte apropiat emoțional de părinți, mai ales de mamă, care în ultimul timp a suferit probleme grave de sănătate și spitalizări frecvente.

De puțin timp, Carlos, care înainte era ascultător, dar și destul de răsfățat, a început să întâmpine două tipuri de dificultăți: frici intense și probleme de comportament acasă. Fricile

sale aveau legătură cu moartea, animalele, hoții, sângele, boala, contaminarea ș.a., îi afectau viața cotidiană, mesele, somnul și se manifestau mai ales în timpul controalelor medicale. Al doilea tip de probleme consta în relația lui cu membrii familiei: dorea să își impună voința asupra tuturor, își agresa sora, își insulta părinții și personalul care lucra în casă și nu asculta nicio comandă. Dezvoltarea mintală avansată îi permitea să atace verbal cu multă eficacitate și, în plus, cunoștea punctele slabe ale fiecărui membru al familiei; mamei îi spunea că nu o iubește și o numea „curvă“, răbind-o profund. Avea puțini prieteni pentru că nu voia să se despartă de părinți și boala mamei îl ținea izolat în casă.

Evaluarea situației – a copilului, a părinților și a profesorilor – a indicat clar sursa problemelor lui: Carlos nu prezenta nicio tulburare în centrul unde învăța, se împăca bine cu colegii și profesoara, dovedindu-se chiar deosebit de priceput la temele școlare, însă rezultatele la toți parametrii evaluați acasă au indicat niveluri patologice. Evaluarea a arătat că avea un coeficient de inteligență ridicat, dar și punctaje înalte la anxietate și depresie, deși nu atât de înalte ca ale părinților.

Datele obținute ne-au condus la concluzia că băiatul era foarte afectat emoțional de boala mamei, situație față de care își exprima disconfortul atacându-i pe toți membrii familiei, mai ales pe mamă. Această concluzie a orientat intervenția înspre sânul familiei și către căutarea echilibrului emoțional al copilului.

S-a început prin adresarea fricilor prin tehnici de relaxare și desensibilizare. Când s-a atins acest prim obiectiv, s-a început explorarea și restructurarea comportamentelor sale

opoziționale. I s-a explicat că este supărat din cauza bolii mamei, că reacționează atacând-o și, în consecință, are conflicte cu toți. I s-au propus moduri alternative de comportament ca să își modifice relația cu ei. În același timp, familia a fost învățată să gestioneze insultele, atacurile și neascultarea prin impunerea de pedepse pentru comportamentele inacceptabile și răspunsuri pozitive față de cele adecvate. Atacurile fizice se pedepseau prin izolare, iar neascultarea și insultele, prin încetarea unor privilegii, cum ar fi interdicția de a se uita la televizor sau de a mânca lucruri care îi plac.

S-a recomandat de asemenea terapie de cuplu pentru părinți, relația lor era foarte afectată de toate întâmplările negative asociate cu boala mamei și cu problemele lui Carlos.

Procesul de intervenție a durat aproape un an, iar când Carlos a împlinit cinci ani, deja se maturizase emoțional, era capabil să își controleze emoțiile și comportamentul, frecvența atacurilor lui verbale a scăzut și nu-și mai lovea sora; era capabil chiar să își ceară scuze pentru orice greșeală.

Tot conținutul acestui caz arată că în comportamentul unui copil intervin, așa cum spuneam, mulți factori: temperamentul (intensitatea mare a răspunsului său emoțional), care ține de firea proprie; educația (copil foarte alintat în primii ani) și circumstanțele (concret, boala mamei).

Pentru a explica dezvoltarea psihologică în copilărie, vom prezenta evoluția tuturor aspectelor care intervin în această

etapă. Vom începe cu elementele constitutive: dezvoltarea corporală, dezvoltarea emoțiilor, dezvoltarea personalității și a inteligenței. Vom continua cu analiza mediului proxim: cel familiar și cel școlar. În cazul concret al lui Carlos, este evident că temperamentul îl predispunea la manifestarea emoțiilor în mod excesiv, iar mediul familial le-a încurajat, neștiind să le gestioneze.

Vom trata de asemenea îngrijirea pe care copiii trebuie să o primească pentru a se putea dezvolta în mod adecvat, atingându-și pe deplin potențialul, și ca să se adapteze în viitor la societatea în care trăiesc. Această dezvoltare se împarte în mai multe stadii. Primul cuprinde intervalul de până la vârsta de trei ani, când copilul „achiziționează” limbajul. Cel de-al doilea se încadrează în perioada 4-12 ani și în el distingem două sub-stadii diferite: până la șase ani, când copilul își perfecționează abilitățile și devine o ființă care colaborează, respectiv de la șapte la doisprezece ani – considerată în general etapa de aur a copilăriei –, când copilul deja s-a dezvoltat din punct de vedere social, adică face lucrurile corect, se îmbracă și spală singur, este util, se îmbolnăvește mai rar, ajută la sarcinile zilnice și, mai ales, își admiră părinții și vrea să le semene. La final vine adolescența, care cuprinde intervalul 13-18 ani. În această perioadă, copilul trece printr-o dezvoltare fizică profundă, asemănătoare cu cea din primii trei ani de viață. La pubertate se consolidează o personalitate independentă, cu raționamente proprii care se opun celor ale părinților, cu scopul de a câștiga o identitate proprie. De obicei presupune un coșmar pentru cei din jur, având în vedere că implică o schimbare profundă, pe care nici adolescentul, nici adulții cu care interacționează nu știu să o gestioneze.

Fiecare copil are propriul ritm de maturizare. O fată de doisprezece ani se poate afla încă în etapa copilăriei, în timp ce alta de aceeași vârstă poate să fi ajuns deja la adolescență. Prin urmare, este nevoie de mult spirit de observație, de adaptare și acceptare pentru a însoți cu succes pe cineva în acest proces de schimbare, pentru că este o perioadă în care apar multe probleme. Este necesară cunoașterea bazelor comportamentului pentru a putea ține piept cu succes etapelor de formare psihologică a unei ființe umane.

Trebuie subliniată importanța crucială pe care o au copiii pentru societate, deoarece de ei depinde viitorul. Umanitatea în ansamblul ei trebuie să protejeze și să se îngrijească de buna dezvoltare a acestei comori de capital uman pe cale de înflorire. Homer spunea că „marii arbori se frământă pentru frunzele lor cele mai fragede“. Ei bine, copiii sunt acele frunze delicate, extrem de vulnerabile, și trebuie să facem cu toții eforturile necesare ca să îi apărăm de pericolele care îi pândesc.

Disciplina psihologiei s-a născut tocmai ca să rezolve unele probleme grave ale copiilor, cum ar fi întârzierea mintală (sau retardul mintal, dar aceasta este o denumire ce nu mai este agreată), sau ca să ajute în situații de vulnerabilitate, cum ar fi surdomutismul. Este o știință tânără, dar una dintre primele sale preocupări a fost și continuă să fie studiul etapei copilăriei. Pe parcursul a două secole a reușit să acumuleze un bagaj de cunoștințe utile care permit cunoașterea schemelor fundamentale de comportament, ceea ce ne ajută să intervenim eficient pentru a ghida spre cea mai completă schemă de dezvoltare a fiecărui individ și pentru a preveni problemele care pot apărea între timp. În acest sens, cuvintele lui Auguste

Comte sunt pline de înțelepciune: „A ști pentru a preveni și a preveni pentru a putea“.

Nu întotdeauna ceea ce descoperă știința ajunge la cunoștința publicului larg și face posibilă îmbunătățirea vieții oamenilor. În multe cazuri este necesar un proces de transfer al acestor idei noi către cetățeanul de rând. Exact acesta este scopul acestor pagini: să prezentăm cititorilor rezultate a numeroase cercetări în mod accesibil, astfel încât cine are nevoie, fără a trebui să fie expert în psihologia copilului, să poată înțelege și lua măsuri corespunzătoare în activitățile zilnice cu copiii. Ne referim, bineînțeles, la tați, mame, bunici, învățători, profesori, îngrijitori și mulți alți profesioniști care, în viața de zi cu zi, lucrează cu copii.

Pe parcursul cărții, vom încerca să explicăm ce poziții să adoptăm pentru a favoriza dezvoltarea optimă a acestor persoane în devenire. Vom încerca de asemenea să ajutăm cititorul să înțeleagă cum poate să facă față și să gestioneze problemele care nu pot fi evitate, dar pot fi atenuate. Psihologia are la îndemână abordări eficiente pentru copii.

Cum s-a întâmplat mereu în istoria psihologiei, diverse teorii încearcă să descopere și să analizeze factorii esențiali care permit explicarea comportamentului uman. Acestea s-au împărțit în două categorii, unele care subliniază aspectele personale și fizice, în timp ce altele accentuează contextul social. Este vorba chiar despre vechea dilemă între *natura* (natură) și *cultura* (învățare).

Conform primului grup de teorii, ceea ce determină comportamentul uman constă în structurile fizice sau, mai concret, în genetică, cea care reglează de la naștere până la moarte

ce facem, gândim, simțim și dorim. S-ar putea rezuma prin vechea axiomă „Ceea ce natura nu dă, Salamanca nu împrumută“, care făcea referire la abilitățile intelectuale ale studenților de la Universitatea din Salamanca.

La polul opus, a doua categorie de teorii consideră că un individ poate fi modelat și, prin urmare, comportamentul său depinde de educație, de ceea ce învață, de ceea ce îi propune mediul și de cum îl satisface. Conform acestei perspective, copilul este o *tabula rasa*, pe care se va scrie tot ce urmează a fi sinele său.

În ciuda faptului că aceste perspective au fost în mod tradițional antagonice, în realitate nu au de ce să fie așa. Aproape toți copiii se nasc cu o structură somatică ce le permite să învețe limbajul, dar fiecare învață limba pe care i-o oferă mediul său. Acest raționament sprijină teza ambientală, cea care are în centrul ei *cultura*, având în vedere că structura se constituie în funcție de ceea ce furnizează mediul.

Victor a fost găsit în Franța la începutul secolului al XIX-lea. Crescuse în pădure, printre animale, nu vorbea, mergea în patru labe și părea surd. Se pare că încercaseră să îl spânzure în pădure, dar el a supraviețuit. Îngrijirea lui i-a fost încredințată doctorului Itard, expert în surdomuți. Itard a locuit cu el și a descoperit că nu era surd, ci că era atent numai la sunetele care erau relevante pentru supraviețuirea lui în pădure. Cu niște materiale didactice create *ex-professo*, a reușit să îl facă pe copil să înțeleagă limbajul de bază; a sfârșit prin a se face înțeles prin sunete și gesturi. Reeducarea lui a implicat o muncă enormă,

cu obiectivul de a diminua consecințele unui mediu sălbatic. Când Itard și-a încetat munca și Victor a fost internat într-o instituție, progresele lui s-au oprit.

Dar se poate întâmpla ca, atunci când structura organică este deteriorată, copilul să nu poată învăța să vorbească, cum ar fi în cazurile de întârziere mintală profundă, oricât de mult ar lucra mediul pentru a contrabalansa această problemă. Acest lucru sprijină teza organicistă, concentrată pe *natura*, care susține că orice comportament este reglat de condițiile organismului.

Alt exemplu de interacțiune între *natura* și *cultura* îl reprezintă înălțimea și greutatea. Se știe că este o predispoziție genetică de a fi mai mult sau mai puțin înalt sau mai mult sau mai puțin gras, dar nimeni nu se îndoiește de modul în care ambii parametri sunt influențați de alimentație. Acest fapt nu se reflectă doar în plan individual (ontogeneză), ci și în planul speciei (filogeneză). Astfel se constată că, în medie, înălțimea spaniolilor a crescut datorită progresului economic din ultimele decenii, prin schimbări substanțiale în alimentație. Și greutatea medie a spaniolilor s-a modificat și, din nefericire, cazurile de obezitate s-au dublat, deși componenta genetică a rămas aceeași ca în trecutul recent.

Vom aprofunda cele două tipuri de perspective care, din punctul de vedere al psihologiei, încearcă să explice dezvoltarea persoanei din copilărie până la vârsta adultă. O vom face uitându-ne la doi dintre cei mai mari reprezentanți ai acestora: Arnold Gesell și Urie Bronfenbrenner. Trebuie menționat că niciunul din cei doi nu neagă existența condițiilor organice moștenite sau importanța mediului, după cum ne

putem aștepta de la două persoane inteligente și analitice. Pozițiile lor teoretice diferă mai degrabă în ceea ce consideră prioritar. Primul s-a ocupat de studiul condițiilor de mediu, iar al doilea, de al condițiilor de maturizare.

Interpretarea biologică

Să ne concentrăm pe interpretarea comportamentului dintr-o perspectivă organicistă. Aceste teorii susțin că tot ceea ce suntem și facem este condiționat de genele noastre, capabile, printre altele, de a determina calitatea sistemului nervos și endocrin, intensitatea emoțiilor, capacitatea intelectuală și abilitățile sociale. Suntem ceea ce suntem încă de la naștere datorită unui sistem de răspunsuri la mediu moștenite și înscrise în gene. Zicala „lupul își schimbă părul, dar năravul ba” rezumă bine esența acestor teorii.

Pentru a prezenta această abordare, referindu-ne la copil, vom trece în revistă elementele esențiale ale muncii psihologului menționat mai sus, Arnold Gesell, care și-a dedicat viața studiului dezvoltării în copilărie. În opera sa, conceptul de dezvoltare este fundamental, deoarece concepe comportamentul ca proces de maturizare a diverselor tipare preexistente în organism, responsabilul pentru punerea acestora în mișcare la momentul oportun. Propoziția sa „Copilul este un sistem de acțiune în creștere” îi sintetizează întreaga operă. Gesell s-a ocupat de elucidarea procesului complicat de apariție a acestor sisteme structurale organice care fac posibilă declanșarea diferitelor funcții de organizare pe care le poate dezvolta un individ.

Primii cinci ani sunt fundamentali pentru crearea acestor tipare și reprezintă etapa în care dezvoltarea fizică este cea mai vizibilă și determinantă pentru viitoarele funcții. Se disting patru domenii de organizare funcțională:

1. **Comportamentul motor** (postură, priză, locomoție, coordonare corporală, abilitate motorie specifică).
2. **Comportamentul de adaptare** (percepție, orientare, răspunsuri adecvate).
3. **Comportamentul lingvistic** (vocalizare, exprimare, înțelegere, comunicare).
4. **Comportamentul personal și social** (reacții față de alții, adecvarea la norme).

Toate acestea sunt posibile datorită maturizării structurilor neurologice și organice, care le susțin și le fac posibile (vezi Figura 1 de la pagina 28).

Maturizarea acestor structuri începe în faza embrionară și ele devin tot mai complexe în etapele următoare. Primul comportament orientat și adaptat este controlul ocular, care apare în prima lună de sarcină și are loc datorită dezvoltării tuturor celorlalte sisteme anterioare care permit maturizarea trunchiului distal ce inițiază formarea capului, a trunchiului, laringelui și a extremităților și care se încheie cu apariția abilității digitale.

Acest proces cuprinde trei sisteme funcționale de bază: scheletal, visceral și cortical. Prin urmare, funcțiile încep să apară odată ce sistemele de bază s-au finalizat, chiar dacă asta se întâmplă concomitent. În primii doi ani de viață,

maturizarea fundamentală ține de funcțiile motorii și adaptive, în timp ce de la doi la cinci ani apar maturizarea lingvistică și socială. Structurile organice de care depind, odată formate, permit tipare de comportament mai complexe, cum ar fi apariția operării cu concepte în plan intelectual și a stabilirii de prietenii în cel social.

Parcursurile de maturizare sunt specifice fiecărui individ, dar există niște valori medii care se încadrează într-un interval. Acestea se concretizează în cincisprezece trăsături de comportament care se mențin stabile la fiecare individ între unu și cinci ani. Este vorba despre următoarele: consumul de energie, comportamentul motor, independența, reactivitatea socială, atașamentul, comunicarea, adaptarea, valorificarea mediului, simțul umorului, inadaptarea emoțională, exprimarea emoțională, reacția la succes, reacția la interdicție, tendința de a zâmbi și tendința de a plânge. După cum se poate observa, maturizarea explică tot felul de comportamente, fie ele motorii, emoționale, intelectuale sau sociale.

Astfel, schimbările de comportament se asociază proceselor de maturizare fizică; din perspectiva lui Gesell, comportamentul este reglat de legile maturizării morfologiei asociate cu dezvoltarea. De exemplu, putem învăța un bebeluș de șapte luni să urce o scară de-a bușilea cu antrenament și efort, dar, dacă o facem la unsprezece luni, va învăța imediat și fără cel mai mic efort, deoarece în primul caz structurile organice nu sunt încă mature, dar în al doilea sunt.

Perspectiva ambientală

Condiția nou-născutului este o sabie cu două tăișuri. Pe de o parte, este complet vulnerabil și are multe nevoi. Dar acest fapt îl transformă într-o ființă socială încă de la început. Nu este doar o structură organică ce are niște condiții fizice caracteristice care îi permit să comunice cu mediul său, ci este și o structură socială. Fiecare acțiune a unui individ nou-născut este făcută posibilă și în același timp condiționată de mediul său.

Prin urmare, dacă vrem să înțelegem în ce constă dezvoltarea echilibrată a unui copil ca să poată acționa eficace, primul lucru pe care trebuie să îl facem este să analizăm elementele care intervin în procesul complex de a deveni o persoană, care este chiar rezultatul interacțiunii dintre subiect și lumea sa. După cum a subliniat în repetate rânduri José Ortega y Gasset: „Eu sunt eu și circumstanțele mele“.

Urie Bronfenbrenner, reprezentantul cel mai de seamă al acestei abordări, după cum spuneam, și-a îndreptat atenția spre aspectele sociale (*cultura*) ale etapei copilăriei și a realizat un compendiu al acelor elemente circumstanțiale care intervin în dezvoltarea copilului printr-o imagine foarte simplă și instructivă (vezi Figura 2 de la pagina 28).

Viziunea lui este foarte interesantă, pentru că pune accentul pe aspectele circumstanțiale ale dezvoltării umane – pe care el le numește „ecologice“ – și pe care le consideră elemente schimbătoare și, prin urmare, modificabile. Acest model a fost criticat tocmai pentru că insistă pe aspecte circumstanțiale, dar adevărul este că Bronfenbrenner nu a desconsiderat în niciun moment importanța factorilor personali, cei care interacționează